

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis "EKONOMSKE TEME"
Godina izlaženja XLVII, br. 1, 2009., str. 75-88
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 601 Fax: +381 18 523 268

EKONOMSKA AKTIVNOST I DRUŠTVENA STRUKTURA – “DRUŠTVENA UKORENJENOST” EKONOMSKE AKTIVNOSTI

Prof. dr Nataša Golubović *

Prof. dr Goran Milošević •

***Rezime:** Koncept “društvene ukorenjenosti” odnosi se na društvene, kulturne, političke i kognitivne okvire u kojima se donose ekonomske odluke i ukazuje na neraskidivu vezu aktera i njegovog društvenog okruženja. Radi se o konceptu razvijenom u ekonomskoj sociologiji, koji ukazuje na specifičnost sociološkog razumevanja ekonomskih procesa i koji je trebalo da predstavlja alternativu modelu racionalnog izbora u tumačenju ekonomskog ponašanja. Cilj ovog rada je istraživanje potencijala ovog koncepta u objašnjenju ekonomskog ponašanja.*

***Ključne reči:** društvena ukorenjenost, racionalni izbor, ekonomsko ponašanje, društvene strukture*

Uvod

Klasična i neoklasična ekonomija pretpostavljaju racionalnog pojedinca koji maksimizira svoju ciljnu funkciju, pri čemu društveni odnosi ne utiču značajnije na njegovo ponašanje. Teorijski argumenti neoklasične ekonomije, po hipotezi, ne dozvoljavaju bilo kakav uticaj društvene strukture i društvenih odnosa na proizvodnju, raspodelu ili potrošnju. Na konkurentskom tržištu ni proizvođači, ni potrošači, nisu u stanju da značajnije utiču na agregatnu ponudu ili tražnju i, shodno tome, cene ili

* Ekonomski fakultet Niš

• Policijska akademija Beograd

UDK 316.334.2; Pregledni rad

Primljeno: 11.02.2009.

druge uslove razmene. Tako idealizovana tržišta, koja uključuju veliki broj anonimnih kupaca i prodavaca sa savršenim informacijama, funkcionišu bez bilo kakvog trajnijeg kontakta između aktera. U klasičnoj i neoklasičnoj ekonomiji, dakle, ukoliko su uopšte uzimani u obzir društveni odnosi koje pojedinac gradi sa drugim akterima, tretirani su kao teret koji ometa delovanje konkurentskih tržišta. Smatra se da je teorija idealnog tržišta savršene konkurencije preživela brojne intelektualne napade delom zbog toga što je ideja samoregulišućih ekonomskih struktura politički atraktivna za mnoge. Drugi razlog za njen opstanak je taj da eliminacija društvenih odnosa iz ekonomske analize otklanja problem poretka sa intelektualne agende, bar u ekonomskoj sferi.

Jedan broj ekonomista danas percipira društvene uticaje kao proces u kojem akteri prihvataju i slede običaje, navike ili norme mehanički i automatski. Time se odbacuje tvrdnja o beznačajnosti društvenih uticaja, ali se zadržava shvatanje o tome kako se ti uticaji ostvaruju. Objašnjenje uticaja društvenih faktora na ekonomsku aktivnost je mehaničko: dovoljno je da poznajemo klasnu pripadnost ili društvenu poziciju pojedinca i možemo da predividimo njegovo ponašanje. Društveni uticaji su neodvojivi deo pojedinca, tako da se u konkretnom procesu donošenja odluka pojedinci atomizirani, mada sa različitim pravilima kojima se rukovode u odlučivanju.

U poslednje dve decenije u ekonomskoj sociologiji razvijen je koncept “društvene ukorenjenosti”, kao ključni alternativni koncept koji ukazuje na specifičnost sociološkog razumevanja ekonomskih procesa. Ekonomski sociolozi koriste ovaj koncept sa ciljem da ukažu na to da su institucije i ponašanje pojedinaca ograničeni društvenim odnosima. Nasuprot pretpostavci o maksimizaciji korisnosti pojedinaca u ekonomskoj teoriji, akteri ne deluju kao izolovani atomi, već su utkani u strukturu društvenih mreža, koje su zato relevantne za objašnjenje ekonomskih rezultata.

Cilj ovog rada je istraživanje potencijala koncepta “društvene ukorenjenosti” kao alternative racionalnom izboru u objašnjenju ekonomskog ponašanja.

1. Razvoj koncepta društvene ukorenjenosti

U poslednje dve decenije koncept ukorenjenosti služio je kao alternativa racionalnom izboru u tumačenju ponašanja pojedinaca. Ekonomski sociolozi koriste ovaj koncept (Granovetter 1985; Zukin i DiMaggio 1990) sa ciljem da ukažu na to da su institucije i ponašanje pojedinaca ograničeni društvenim odnosima. Nasuprot pretpostavci o maksimizaciji korisnosti pojedinaca u ekonomskoj teoriji, u stvarnosti

Ekonomska aktivnost i društvena struktura – “društvena ukorenjenost” ekonomske aktivnosti

pojedinci ne deluju kao izolovani atomi, već su utkani u strukturu društvenih mreža koje su zato relevantne za objašnjenje ekonomskih rezultata. Koncept ukorenjenost odnosi se na društvene, kulturne, političke i kognitivne okvire u kojima se donose ekonomske odluke i ukazuje na neraskidivu vezu aktera i njegovog društvenog okruženja.

Pored toga što je koncept ukorenjenosti danas verovatno najpoznatiji i najuticajniji koncept u ekonomskoj sociologiji, njegov analitički status je sporan. Dok ga neki sociolozi smatraju korisnim oruđem koje jasno ukazuje na specifičnosti sociološkog pristupa u odnosu na ekonomski, drugi dovode u pitanje njegovu analitičku upotrebljivost. Jedan od razloga kontroverzne prirode koncepta ukorenjenosti jesu različita značenja koja mu se pripisuju.

Mada je Granoveter popularizovao koncept ukorenjenosti i dao mu specifičan izraz u kontekstu ekonomske sociologije, dobro je poznato da je on ovaj koncept preuzeo iz Polanijevih radova (1957; 2001 (1944)). Polanji je ovaj koncept koristio kao deo svog napada na liberalizam i tržišno orjentisane pristupe. Prvi deo Polanijevog argumenta dobro je poznat: u pretkapitalističkim društvima privreda je bila integrisana (utkana) u ostatak društva, posebno u njegove političke i religiozne institucije. Sa razvojem kapitalizma, ekonomska sfera se izdvojila i počela da dominira društvom. Drugi deo Polanijevog argumenta manje je poznat, ali logički sledi iz prethodnog: da bi društvo postalo zdravije, privreda mora ponovo da se utka tj. integriše u društvo.

U svom često citiranom radu *Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*, iz 1985, Granoveter je uveo drugačiji i analitički korisniji koncept ukorenjenosti. On je kritikovao političku dimenziju Polanijevih ideja, ističući da su pretkapitalističke privrede bile jednako utkane u društvenu strukturu kao i kapitalističke. Dalje, on je uneo analitičku preciznost u koncept ukorenjenosti insistirajući na tome da su sve ekonomske aktivnosti utkane u mrežu društvenih odnosa. Ne postoji ukorenjenost privrede u celini; svaka ekonomska aktivnost ima interpersonalni izraz; i zahvaljući teoriji društvenih mreža taj izraz se može precizno utvrditi.

Možemo da govorimo i o trećem načinu poimanja i upotrebe koncepta ukorenjenosti. On je možda najpopularniji, ali i najmanje interesantan, budući da je “ukorenjen” ovde sinonim za “društveni”. Analitički sadržaj ovako shvaćenog koncepta ukorenjenosti ravan je nuli.

2. Značaj institucija za razumevanje ekonomske aktivnosti - Karl Polanji

U svom delu iz 1957. godine, *The Economy as Instituted Process*, Polanji upozorava na to da je, bez institucija, razumevanje ekonomskih procesa redukcioniističko, svedeno na mehaničke, biološke i psihološke interakcije između elemenata. Interakcije između pojedinaca neće predstavljati koherentnu celinu tj. strukturiranu celinu koja ima funkciju u društvu, odnosno koja ima istoriju. Analiza ekonomskog života mora da uključi istraživanje konkretnih institucija koje usmeravaju ekonomsku aktivnost. Privreda je, piše Polanji, "utkana i upletena u institucije, ekonomske i neekonomske", i dodaje: "uključivanje neekonomske komponente od vitalnog je značaja. Religija ili država mogu biti jednako važni za strukturu i funkcionisanje privrede kao i monetarne institucije ili raspoloživost alata i mašina koje olakšavaju rad" (1957, s.250). Polanji je istakao tri opšta institucionalna obrasca - reciprocitet, preraspodelu i razmenu - koji odražavaju različite načine organizovanja ekonomskih aktivnosti društva. Bilo koji od pomenitih institucionalnih obrazaca mogao je da dominira u konkretnom društvu, međutim, oni svakako nisu predstavljali odvojene faze u šemi evolucije već elemente manje-više prisutne u svim društvima.

Ekonomija, po Polanji, ne može da se razume na osnovu jednog, fundamentalnog pokretačkog motiva. Treba se "čuvati apstraktnih generalizacija u pogledu ekonomskih pitanja koje zamagljuje i previše pojednostavljuje komplikovanost stvarnih situacija. Naš zadatak je da ih odvojimo od takvih uopštavanja i sagledamo njihove konkretne aspekte" (Polanyi 1977, s. xlvii-xlviii). Svodjenje privrede u okvir racionalnog, egoističnog, optimizirajućeg ponašanja predstavlja iskrivljenu sliku stvarnosti, smatra Polanji. On je energično odbacio tvrdnju da je čovek rukovodjen isključivo materijalnim a ne idejnim motivima i da je, kao rezultat toga, društvo kao celina determinisano ekonomskim sistemom. Veći deo Polanjijevog opsežnog empirijskog istraživanja posvećen je demonstriranju subordinacije tržišta ostalim institucionalnim formama (istorijski i kulturno). Tržišta, čak i u svojoj idealnoj formi, ne predstavljaju odraz iskonskih, večnih instikata; umesto toga, ona predstavljaju u potpunosti društvene institucije, održavajući kompleksnu alhemiju politike, kulture i ideologije. Za Polanji, ova tri elementa čine osnovu svake privrede.

3. Uticaj društvenih odnosa na ponašanje pojedinaca – Talkot Parsons

Parsonov teorijski opus iz 1930-tih treba sagledavati u kontekstu kontroverzi u američkoj ekonomskoj misli između institucionalista s jedne, i neoklasičnih ekonomista, s druge strane. U toj debati Parsons je bio na strani institucionalista u meri u kojoj je, kao i oni, naglašavao ulogu institucija u ekonomskoj razmeni. Za Parsonsa, institucije predstavljaju neekonomski faktor koji nije zasnovan na ekonomskom sistemu već na sistemu društvenih vrednosti (vrednosnim stavovima društva). Institucije, po Parsonsu, predstavljaju “skup normativnih pravila, obavezujućih za učesnike” (1991, s. 170). Neoklasična ekonomija ove faktore drži van teorijskih modela i tretira ih kao ograničenja u donošenju ekonomskih odluka. Institucionalisti, pak, tvrde da institucije u ekonomskoj teoriji moraju da se posmatraju kao sastavni deo ekonomske aktivnosti. U tome se Parsons ne slaže sa institucionalistima. Polazeći od metodoloških argumenata, koji se mogu dovesti do Alfreda Vajtheda (Wenzel 1990), Parsons je kritikovao institucionaliste ističući da svojim metodom oni ne mogu da postignu više od fotografske slike stvarnosti. Smisao nauke, pak, treba da bude apstrakcija.

Parsons je zato zagovarao nužnost postojanja više disciplina u društvenim naukama koje bi analitički bile odvojene i koje bi pronašle svoj predmet istraživanja u jednom aspektu opšte šeme ljudske akcije. U tom kontekstu, odnos ekonomske i društvene teorije predstavljao je ključnu temu koju je on iznova istraživao tokom svoje karijere. Serija članaka napisanih tokom 1930-tih predstavljala je njegov prvi pokušaj da pozicionira sociologiju u disciplinarnom terenu kojim je tada dominirala ekonomska nauka. U svojim ranim radovima Parsons je naglašavao različitost predmeta istraživanja sociologije i ekonomije. Ekonomska nauka treba da se bavi odnosom ciljeva i sredstva za njihovo ostvarivanje, dok bi analitički okvir sociologije predstavljala analiza osnovnih društvenih vrednosti (Parsons 1991, s. 163). Polazeći od toga, Parsons je smatrao ortodoksnu neoklasičnu ekonomiju potpuno legitimnim pristupom. Analogno tome, mesto sociologije je takodje u grupi naučnih disciplina, što sociologiju čini jednakom sa drugim društvenim naukama. Možemo, naravno, da sumnjamo da je ovakvo shvatanje inspirisano potrebom legitimisanja sociologije kao nauke, te su stoga kontroverze u oblasti ekonomske nauke radije izbegavane (Camic 1987; 1991).

Parsons je smatrao da su ekonomija i sociologija organizovane oko različitih naučnih zadataka, ma koliko oni komplementarni bili. Implikacije tog razgraničenja za Parsonovo shvatanje odgovarajućih društvenih domena na koje se pomenute discipline odnose nešto je komplikovanije. Iako je

Parsons smatrao da je moguće apstrahovati specifičnosti složenih društvenih fenomena u cilju analize njihovih “društvenih” ili “ekonomskih” aspekata, on je takodje smatrao da kada se istražuju kao konkretni entiteti, društvene institucije su fluidne i složene, prostirući se preko utvrđenih analitičkih granica disciplina (Parsons, 1936 (1990)).

Sa empirijskog aspekta, društveni fenomeni predstavljaju mešavinu ekonomskih i društvenih komponenti. “Ma koliko jedna od pomenutih komponenti bila dominirajuća u skupu konkretnih aktivnosti, nikada taj uticaj nije toliki da vodi isključivanju uticaja drugih faktora” (Parsons 1935 b, s.660) Parsons je tvrdio da je takva složenost predmet za istoričare, a ne za sociologe ili ekonomiste. On je odbacio kao emprizam stanovišta da je zadatak nauke “pružanje potpunog objašnjenja datog segmenta stvarnosti”. (Parsons 1935a, s.420). Iako je konkretna stvarnost jedinstvena, kao i drugi složeni fenomeni i ona može da bude raščlanjena za potrebe analize, smatra Parsons. Sa ovog stanovišta, nijedna društvena nauka nije u stanju da da teorijsko objašnjenje konkretnih društvenih činjenica, već to može da učini samo sinteza istraživačkih principa različitih društvenih nauka (Parsons 1936b, s. 660). Nemogućnost pojedinačnih društvenih nauka da empirijsku stvarnost u potpunosti obuhvate u svojoj složenosti opravdava postojanje društvenih nauka koje su ograničene na analizu izolovanih aspekata ljudske aktivnosti. Parsonovo shvatanje ekonomije kao jasno izdvojene od ostatka društva bilo je analitičkog karaktera i nije odražavalo njegovo shvatanje stvarnosti. Mnogo ispravnije stanovište, po Parsonsu, je da postoji jedan skup varijabli društvenog sistema koje su fundamentalne, ne samo u njegovom ekonomskom već i u drugim aspektima, i obrnuto.

Isti apstraktni principi važe za društveni sistem u celini važe i za privredu, što znači da se privreda može predstaviti kao podsistem društva (Parsons i Smelser, 1956, s.6). U tom kontekstu se analitičko/konkretna distinkcija javlja kao razlika između “analitičkih subsistema” i “konkretne strukture” privrede (*Ibid*, s. 54). Iako konkretne entitete, poput kapitala, rada, potrošnje, proizvodnje itd., možemo da posmatramo kao prevashodno ekonomske, takvi entiteti u stvarnosti nisu nikada isključivo ekonomski, već uvek predstavljaju “mešavinu” koja participira, u različitoj meri, u svim funkcionalnim podsistemima društva. Ciljevi koje pojedinci sebi postavljaju, uključujući maksimizaciju profita, jesu društvene tvorevine a ne prirodna svojstva ljudi.¹ Analogno tome, konkretni entiteti koji pripadaju drugim podsistemima imaju svoj ekonomski aspekt.

¹ Granoveter samu konceptualizaciju veze između ciljeva i sredstava u utilitarističkoj teoriji ne smatra problematičnom.

Ekonomska aktivnost i društvena struktura – “društvena ukorenjenost” ekonomske aktivnosti

Mada se Parsons slagao sa Polanijevom tvrdnjom da se sa empirijskog aspekta ne može da povuče precizna granica između različitih aspekata ljudske aktivnosti, on je ipak zagovarao strateško napuštanje takvog pristupa u sociološkoj analizi. U pokušaju da postigne legitimnost po ugledu na ekonomsku nauku, Parsons se držao strategije da se naučni status discipline postiže izolovanjem i proučavanjem samo jednog aspekta ljudske egzistencije. Kao što se ekonomija konstituisala kao naučna disciplina usredsređujući se na jedan aspekt društvenog života koji se tiče alokacije retkih resursa, sociologija bi legitimnost trebala da postigne tako što će vrednosti izolovati kao svoj domen istraživanja. Izbor u uslovima neizvesnosti i uloga vrednosti u oblikovanju ljudskog ponašanja prostiru se na različite aspekte znanja i iskustva i analitički se odvajaju u dva sveta: ekonomski i društveni. Iako je Parsons zagovarao viziju društva sa jasno odvojenim sferama, on je u svojim ranijim i kasnijim radovima insistirao da ove granice mogu da se povuku samo analitički, dok su u stvarnosti ova dva segmenta tesno isprepletana.

Mada je Parsonova teorijska konceptualizacija multidimenzionalna, nesporno je da je Parsons u svojoj teorijskoj šemi kulturni sistem stavio u privilegovanu poziciju, što ukazuje na odlučujući uticaj zajedničkog sistema vrednosti na aktivnosti pojedinaca (Alexander 1987; 1988). Parsonova konceptualizacija kulture koja naglašava oblikovanje akcije kroz utvrđivanje krajnjih ciljeva, predstavljala je predmet brojnih kritika u sociologiji (Garfinkel 1967; Wrong 1961; Paul DiMaggio i Walter Powell (1991)) i nekompatibilna je sa teorijskom konceptualizacijom ekonomske akcije koja proizilazi iz interpretativnih postupaka aktera. Nije u pitanju samo ideološko pitanje u vezi sa tim koliko izbora ima u procesu donošenja odluka, (Collins 1992), već činjenica da parsonijanski koncept vrednosti daje nepotpuno objašnjenje ljudske aktivnosti. Razlog tome je, kao što je Harold Garfinkel isticao, da vrednosti mogu biti samo orijentaciona tačka za akciju, ali da su previše apstraktne da upravljaju konkretnim društvenim interakcijama (Garfinkel 1967).

4. Društvena ukorenjenost ekonomske aktivnosti – Mark Granoveter

Kao što je Parsons nastojao da ustanovi sociologiju kao zasebnu nauku, tako je Granoveter nastojao da opravda sociološku analizu ekonomske sfere. Razvijajući koncept “društvene ukorenjenosti” Granoveter je tvrdio da se ekonomska sociologija rukovodi, ne konvencionalnim granicama između disciplina, već analitičkim aspektom za koji se opredelila (mreže postojećih društvenih odnosa) u definisanju sociološkog pristupa

ekonomiji. Kao i u slučaju parsonijanske sociologije, Granoveter je odredio ekonomsku sociologiju kao primenu metoda apstrakcije, pri čemu se konkretne pojave istražuju s jednog aspekta a ne kao multidimenzionalni fenomeni.

Po Granovetteru, nivo ukorenjenosti ekonomskog ponašanja niži je u netržišnim društvima nego što su tvrdili substantivisti i teoretičari razvoja, ali se malo promenio sa "modernizacijom". Medjutim, on smatra da je taj nivo bio i jeste značajniji nego što to smatraju formalisti i ekonomisti (Granovetter 1985).

Granoveter je pošao od hobesijanskog pitanja: kako se može održati društveni i ekonomski poredak ako svaki pojedinac teži ostvarenju svojih sebičnih interesa. Drugim rečima, ako poredak zavisi od poverenja i odsustva zloupotreba medju pojedincima, kako je moguće osigurati da se svaki pojedinac ponaša iskreno i pouzdano. Uobičajeni odgovori koje sociološka i ekonomska literatura daju na ovo pitanje, po Granoveteru, nisu zadovoljavajući. Sociološki pristup, nadsocijalizovan, smatra ponašanje pojedinca zavisnim od njegovog društvenog statusa, odnosno pripadnosti klasi. Pojedinci potpuno internalizuju pravila i norme koji odgovaraju njihovom društvenom statusu i ponašaju se u skladu s njima. Iz svega rečenog proizilazi da društvo utiče na ponašanje pojedinaca mehanički, te da društveni odnosi imaju periferan uticaj na to ponašanje.

Ekonomisti, sa svojim podsocijalizovanim pristupom, jednostavno smatraju da društveni odnosi nisu relevantni i tvrde da su samoregulišući mehanizmi tržišne konkurencije dovoljni da održe red u društvu. Tako su društveni odnosi *a priori* isključeni iz analize, te se poredak, poverenje i zloupotreba ne smatraju relevantnim ekonomskim pitanjima.

Granoveter je pokušao svojom formulacijom koncepta ukorenjenosti da drži srednji kurs izmedju onoga što on naziva "nadsocijalizovanim" i "podsocijalizovanim" shvatanjem društvene aktivnosti. Prvi izraz vezuje se za Denisa Ronga (Wrong 1961), koji ga je koristio da označi tendenciju u sociologiji (koja potiče od Parsonsa), u kojoj se ponašanje pojedinaca percipira kao determinisano skupom normi i vrednosti koje su potpuno internalizovane. Takva koncepcija je atomistička zato što je znanje o društvenoj strukturi irelevantno za objašnjenje društvene aktivnosti (pošto je ponašanje u potpunosti predodređeno). Drugi izraz vezuje se za eksplanatornu strategiju neoklasične ekonomije, gde se društveni rezultati analiziraju jednostavnim agregiranjem aktivnosti koje preduzimaju racionalni akteri, donoseći odluke nezavisno od drugih aktera.

Ekonomska aktivnost i društvena struktura – “društvena ukorenjenost” ekonomske aktivnosti

Granoveter ističe da su obe pozicije manjkave, a njegov koncept ukorenjenosti nastoji da nadje put između ove dve nezadovoljavajuće formulacije. Uprkos očiglednim razlikama, oba pristupa daju objašnjenje zasnovano na atomizovanim akterima i ne pridaju značaj društvenim odnosima između pojedinaca. Po Granoveteru, poverenje se tiče odnosa između pojedinaca i stepen tog poverenja je obeležje ne pojedinaca, već njihovih konkretnih odnosa (prijateljskih, poslovnih i td.). Ekonomske aktivnosti odvijaju se unutar društvenih mreža koje čine društvenu strukturu. Polazeći od toga, analiza individualnog ponašanja utkanog u društvene odnose predstavlja prioritet. “Plodonosna analiza ljudske aktivnosti zahteva od nas da izbegavamo atomizaciju implicitnu u teorijskim ekstremima podsocijalizovane i nadsocijalizovane koncepcije ljudske aktivnosti. Akteri se ne ponašaju i ne odlučuju kao atomi van društvenog konteksta, niti se slepo pridžavaju prethodno napisanog scenarija određenog njihovim društvenim položajem i ulogom. Njihovi pokušaji svrsishodne aktivnosti ukorenjeni su u konkretnom, postojećem sistemu društvenih odnosa” (Granoveter 1985, s. 487).

Argument ukorenjenosti ističe ulogu društvenih mreža u generisanju poverenja, što znači da su društveni odnosi “struktura koji vrši ulogu održavanja reda”. Važno je, međutim, ne davati mehaničku i determinističku interpretaciju uloge koju imaju društvene mreže jer: “društveni odnosi mogu biti neophodan uslov za jačanje poverenja među pojedincima, ali ne i dovoljan” (*Ibid*, s. 491).

Poredeći podsocijalizovanu i nadsocijalizovanu koncepciju ljudske aktivnosti Granovetter ispravno identifikuje tačke u kojima su ova dva pristupa slična, ali previdja drugu stvar: i parsonijanska sociologija i neoklasična ekonomija nemaju kao zajedničku tačku samo atomizam, već takodje i viziju društva podeljenog na jasno omedjene sfere (Krippner 2001, ss.798-802). Granoveter je koristio koncept ukorenjenosti ne da analizira konkretne institucije u njihovoj međusobnoj isprepletanosti, već da analitički izdvoji jedan aspekt društvenog života koji bi predstavljao odgovarajući domen ekonomske sociologije. On je upotrebljavao koncept ukorenjenosti za označavanje mreža društvenih odnosa koje treba analizirati isključivo sa strukturnog aspekta, kao mrežu zamršenih i isprepletanih društvenih veza.

Kritika koncepta ukorenjenosti u verziji koju predstavlja Granoveter ističe da ona ignoriše političke i kulturne dimenzije društva; da nije u stanju da objasni fenomene na makro nivou, i da je izraz “ukorenjenost” neadekvatan i zbunjujući kao metafora (Zukin i Di Maggio 1990, Krippner 2001). Tome bi moglo da se doda da ovaj pristup ne izdvaja i ne razmatra

ulogu interesa i zato zapada u rizik da pridaje preveliku važnost društvenim odnosima u ekonomskom životu.

Uz to, malo pažnje je posvećeno činjenici da su kritika ekonomskog modela ponašanja s jedne, i sociološki koncept ukorenjenosti s druge strane, situirani na dva različita konceptualna nivoa. I dok se prvi odnosi na objašnjenje strukture akcije, drugi nam govori o eksternim varijablama koje utiču na ljudsku aktivnost i rezultate. Onda ne iznenadjuje činjenica da uvodjenje koncepta ukorenjenosti nije vodilo većem teorijskom napretku u razvoju teorije akcije koja bi predstavljala alternativu modelu racionalnog aktera u ekonomiji (DiMaggio and Powell 1991; Fligstein 1997, 2001a). Ekonomskoj sociologiji potrebna je mikro osnova koja će omogućiti razumevanje uloge društvenih struktura u interakcijama i uticaj aktera (Fligstein 2001b) na stabilnost i dinamiku ekonomskih procesa.

Ono što koncept ukorenjenosti čini korisnim, po ekonomskim sociolozima, jesu njegove tesne veze sa teorijom društvenih mreža. Analiza društvenih mreža obezbeđuje metriku za analizu društvenih interakcija, uključujući ekonomske (Golubović 2007a; 2007b; 2008b) . Mrežna analiza postala je najuticajniji pristup u novoj ekonomskoj sociologiji (Burt 1992; Uzzi 1997; White 2002). Postavlja se, međutim, pitanje u kojoj meri je mrežna analiza obezbedila rešenje dileme uzrokovane nadsocijalizovanom i podsocijalizovanom koncepcijom ljudske akcije? Mrežna analiza je strukturalistička teorija čija objašnjenja nisu zasnovana na teoriji akcije. Polazeći od toga, Granoveterov koncept “društvene ukorenjenosti”, formulisan kao polazna tačka u ekonomskoj sociologiji, ne može se smatrati “rešenjem” problema koji proizilaze iz Parsonsove koncepcije zasnovane na vrednostima. Oba koncepta (Parsonsa i Granovetera) ustanovljena su na analitički različitim nivoima (Beckert 2003), tako da pitanje u vezi sa odgovarajućom osnovom teorije akcije ostaju bez odgovora. Dokle god analitičari društvenih mreža nastoje da ustanove eksplicitnu vezu sa teorijom akcije, nalaze je prevashodno u modelu racionalnog aktera – drugim rečima, u podsocijalizovanoj koncepciji ljudske akcije. Malo autora pokušava da kombinuje istraživanje društvenih mreža i interpretativnije koncepte u teoriji akcije. Ovo ograničeno interesovanje za teoriju akcije predstavlja problem budući da veza između mrežne analize i teorije akcije može da pokrene neka od najinteresantnijih pitanja u ekonomskoj sociologiji: Kako se postojeće mrežne strukture tumače u različitom kulturnom i političkom kontekstu? Kakav uticaj na to tumačenje imaju karakteristike poput pola, klase, rase ili etničke pripadnosti? Kakav je uticaj društvenih vrednosti? Kako se razvijaju društvene veze među pripadnicima društvenih mreža i kako te veze jačaju? Kako poslodavci mogu da koriste mrežne strukture za ostvarenje svojih interesa, itd.? (Golubović 2008a; Golubović 2007c).

Zaključak

Teorijski argumenti neoklasične ekonomije isključuju mogućnost uticaja društvene strukture i društvenih odnosa na proizvodnju, raspodelu ili potrošnju. Čak i kada ekonomisti uzimaju društvene odnose u obzir, oni apstrahuju istoriju društvenih odnosa i njihovu povezanost sa ostalim odnosima u društvu, tj. ono što bi se moglo nazvati istorijskom i strukturnom ukorenjenošću odnosa medju pojedincima. Medjusobni odnosi aktera opisuju se kao tipični, bez specifičnog sadržaja i istorije. Ovakvo tretiranje društvenih odnosa obezbeđuje očuvanje atomiziranog donošenja odluka, čak i kada odluke uključuju više od jednog pojedinca. Zbog toga što se analizirane grupe pojedinaca izdvajaju iz društvenog konteksta, a njihovo ponašanje tretira kao atomizirano i nezavisno od drugih grupa i istorije njihovih odnosa, atomizacija nije eliminisana, samo je prebačena na viši nivo analize.

S druge strane, postoji tendencija u sociologiji (koja potiče od Parsonsa) da se ponašanje pojedinaca percipira kao determinisano skupom normi i vrednosti, koje su potpuno internalizovane. Takva koncepcija je atomistička zato što je znanje o društvenoj strukturi irelevantno za objašnjenje društvene aktivnosti (pošto je ponašanje u potpunosti predodređeno). U ovom slučaju, atomizacija rezultira iz činjenice da su obrasci ponašanja internalizovani i zato postojeći društveni odnosi imaju tek periferan uticaj na ponašanje pojedinaca. Činjenica da su internalizovana pravila ponašanja po prirodi društvena, ne razlikuje ovaj argument od utilitarističke tradicije u kojoj je izvor funkcije korisnosti otvoren, ostavljajući prostor za ponašanje rukovodjeno dobrovoljno usvojenim normama i vrednostima.

Granoveter je pokušao da kroz koncept “društvene ukorenjenosti” pronadje put između ove dve koncepcije o ekonomskoj ulozi društvenih struktura i interakcija. Budući da se ekonomska aktivnost odvija unutar društvenih mreža koje čine društvenu strukturu, analiza individualnog ponašanja utkanog u društvene odnose predstavlja prioritet. Akteri se ne ponašaju i ne odlučuju kao atomi van društvenog konteksta, a njihovi pokušaji svrsishodne aktivnosti ukorenjeni su u konkretnom, postojećem sistemu društvenih odnosa. Granovetter je uneo analitičku preciznost u koncept društvene ukorenjenosti insistirajući na tome da su sve ekonomske aktivnosti utkane u mrežu društvenih odnosa. Ne postoji ukorenjenost privrede u celini; svaka ekonomska aktivnost ima interpersonalni izraz. Zahvaljući teoriji društvenih mreža taj izraz se može precizno utvrditi.

Ono što koncept ukorenjenosti čini korisnim, po ekonomskim sociolozima, jesu njegove tesne veze sa teorijom društvenih mreža. Analiza društvenih mreža obezbeđuje metriku za analizu društvenih interakcija, uključujući ekonomske. Treba, međutim, ukazati na to da su kritika ekonomskog modela ponašanja i sociološki koncept ukorenjenosti situirani na dva različita konceptualna nivoa. I dok se prvi odnosi na pitanje kako objasniti strukturu individualne aktivnosti, drugi nam govori o eksternim varijablama koje utiču na aktivnost i rezultate. Uz to, u okviru “društvene ukorenjenosti” ne izdvaja se i ne razmatra uloga interesa, te se tako zapada u rizik pridavanja prevelike važnosti društvenim odnosima u ekonomskom životu. Otuda ne iznenadjuje činjenica da uvođenje koncepta “društvene ukorenjenosti” nije vodilo većem teorijskom napretku u razvoju teorije akcije koja bi predstavljala valjanu alternativu modelu racionalnog izbora u ekonomskoj nauci.

Literatura

1. Alexander, J. (1987), *Twenty Lectures. Sociological Theory Since World War II*, New York: Columbia University Press.
2. Alexander, J. (1988), *Action and its Environments. Toward a New Synthesis*, New York: Columbia University Press.
3. Beckert, Jens (2003), Economic sociology and embeddedness: How shall we conceptualize economic action? *Journal of Economic Issues*, No. 37, pp. 769–787.
4. Burt, R. (1992), *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Camic, C. (1987). "The Making of a Method: A Historical Reinterpretation of the Early Parsons," *American Sociological Review*, No. 52: pp. 421-439.
6. Collins, R. (1992) “The Romanticism of Agency/Structure versus the Analysis of Micro/Macro”, *Current Sociology*, No.40, pp. 77-97.
7. DiMaggio, P., Powell, W. (1991), “Introduction”, u DiMaggio, P., Powell, W.(eds.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: Chicago University Press, pp. 1-38.
8. Fligstein, N. (1997), *Fields, Power and Social Skill: A Critical Analysis of the New Institutionalism*, Berkeley, California.
9. Fligstein, N. (2001a), “Social Skill and the Theory of Fields”, *Sociological Theory*, No. 19, pp. 105-125.
10. Fligstein, N. (2001b), *The Architecture of Markets*, Princeton: Princeton University Press.
11. Garfinkel, H. (1967), *Studies in Ethnomethodology. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.*
12. Golubović, N. (2007a), *Društveni kapital*, monografija, Niš: Ekonomski fakultet.

**Ekonomska aktivnost i društvena struktura – “društvena ukorenjenost”
ekonomske aktivnosti**

13. Golubović, N. (2007b), “Alternativni pristupi u konceptualizaciji društvenog kapitala”, *Ekonomski anali*, godina LII, broj 174-175, str. 152-167.
14. Golubović, N. (2007c), „Ekonomska funkcija društvenog kapitala“, *Ekonomске teme*, br. 2, str. 27-37.
15. Golubović, N. (2008a), “Izvori društvenog kapitala“, (2008), *Sociologija*, vol.L., No.1, str. 17-34.
16. Golubović, N. (2008b), „Uloga društvenih mreža u difuziji znanja i informacija – pouke za zemlje Balkana (2008), tematski zbornik *Balkan u procesu evropintegracije – koncepcije razvoja i socijalne implikacije*, Milorad Božić (red.), Niš: Institut za sociologiju – Filozofski fakultet, str. 75-86.
17. Granovetter, M. (1985), "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness." *American Journal of Sociology*, No. 91: pp. 481-510.
18. Krippner, G. (2001), “The Elusive Market: Embeddedness and the Paradigm of Economic Sociology”, *Theory and Society*, No. 30, pp. 775-810.
19. Parsons, T., Smelser, N. (1956), *Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory*, Glencoe, ILL: The Free Press.
20. Parsons, T. (1936 (1990)), Prolegomena to a Theory of Social Institutions, *American Sociological Review*, No. 55, ss. 319-333.
21. Parsons, T. (1935a), Sociological Elements in Economic Thought I, *Quarterly Journal of Economics*, No. 49, ss. 414-453;
22. Parsons, T. (1935b), Sociological Elements in Economic Thought II, *Quarterly Journal of Economics*, No. 49, ss. 646-667.
23. Parsons, T. (1991 (1953)), “The Marshall Lectures: The Integration of Economic and Sociological Theory”, *Sociological Inquiry*, No. 61, pp. 10-59.
24. Polanyi, K. (1957), “The Economy as Instituted Process”, u Polanyi, K. et. al. (eds.), *Trade and Market in the Early Empires*, New York: Free Press, pp. 243-270.
25. Polanyi, K. (1977), *The Livelihood of Man*, edited by H. Pearson, New York: Academic Press.
26. Polanyi, K. (2001 (1944)), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press.
27. Wenzel, H. (1990), *Die Ordnung des Handelns*, Frankfurt: Suhrkamp.
28. White, H. (2002), *Markets from Networks: Socioeconomic Models of Production*, Princeton: Princeton University Press.
29. Wrong, D. (1961). "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology", *American Sociological Review*, No. 26, pp. 183-193.
30. Zukin, S., DiMaggio, P. (1990), *Introduction*, u Zukin, S., DiMaggio, P. (eds.), *Structures of Capital: The Social Organization of the Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-36.

**ECONOMIC ACTIVITY AND SOCIAL STRUCTURE – THE
“SOCIAL EMBEDDEDNESS” OF ECONOMIC ACTIVITY**

Abstract: “Social embeddedness” refers to social, cultural, political and cognitive framework for economic decision making process and points out to the unbreakable tie between actor and his social surroundings. Developed in economic sociology and related to the specificity of sociological understanding of economic processes, this concept was assigned a role to present the alternative to rational actor model in explaining economic behaviour. The aim of this paper is to investigate the potential of this concept in explaining economic behaviour.

Key words: “social embeddedness”, rational choice, economic behaviour, social structures